

Tider og rum, orden og uorden i historiefortællingen og historieforskningen

Af Niels Steensgaard

Arrangørerne af dette seminar har rejst en række centrale problemer vedrørende historikernes plads i samfundet, jeg er taknemmelig for at have fået denne mulighed for selvransagelse. For det er jo det debatten drejer sig om, ikke om at finde løsninger.

Jeg vil derfor også tage udgangspunkt i mine egne erindringer og erfaringer. Jeg begyndte at studere historie i forrige jubelår, 1950, jeg er således næsten halvt så gammel som samfundet, altså Historisk Samfund. At faget har forandret sig siden da, kan ingen bestride, de bøger, der læses, er nogle andre og den undervisning, der meddeles, er anderledes. Men er den forandret nok i forhold til det samfund, vi er omgivet af?

Udgangspunktet kan, let karikeret, karakteriseres kort. Udgangspunktet var et ureflekteret forhold til rum og tid. Det er ofte nok blevet fremhævet at den professionelle historieforskning skabtes i det nationale rum. Historikerne producerede vigtige bidrag til skabelsen af den nationale identitet i Danmark som i alle andre europæiske nationer. De gjorde det så meget mere overbevisende, fordi de anvendte en videnskabelig metode, og med en adgang til kilder få af deres forgængere havde haft. Siden gik de til

angreb på nationale myter som Niels Kjeldsen eller debatten om Augustenborgernes arvekrav, men de blev i det nationale rum. Jagten på den nationale identitet og de nationale myter fortsætter. Aktuelle eksempler er den fortsatte fascination af besættelsestiden og diskussionerne om den danske arbejderbevægelses historie.

Det er mindre ofte blevet fremhævet, at denne historieforskning også blev til i en periode, der ikke tvivlede på den lineære tid og på evolution. Mit yndlingseksempel herpå er ikke fra en historiker, men fra den kendte kogebogsforfatter Ali Bab: „Moralens udvikling på den ene side og kvægavlen på den anden har lidt efter lidt afskaffet menneskeæderiet“.¹ Moralsk og økonomisk udvikling er synkrone, sammen bærer de civilisationen frem. Man skal nok være fransk kok for at sige det så præcist, men konstruktionen af den verdenshistorie, der *indlærtes* i gymnasierne helt op til 1960'erne rummede implicit det samme historiesyn. Verdenshistorien fremstilledes som et kulturelt stafetløb fra flodkulturerne over Grækenland og Rom til renæssance, industri og fransk revolution, parlamentarismens sejr til ??? - Til et forpint 20. århundrede, hvor fremskridts-troen var død et sted under 1. verdenskrig. Bevares, den er søgt genoplivet igen og igen, i de mest forskellige former, ikke mindst under den kolde krig som socialisme, eller som udviklingsøkonomi f.eks., men den soleklare samtidighed og sammenhæng mellem moralsk og materiel udvikling, som Ali Bab delte med P. Munchs lærebogssystem i verdenshistorie er ikke længere til stede. Det var

med god grund, man droppede dette historiske tidsbegreb, denne konstruktion af verdenshistorien i gymnasieundervisningen og på universiteterne o. 1970. Men der er aldrig sat noget andet i stedet.

Rummet og tiden i det samfund, der omgiver os, er ikke det samme som det rum og den tid, der omgav historiefaget i fagets konstituerende periode. Nationalstaten er kun et blandt et antal rum, der omgiver os, fremskridtet over tid er hverken lineært eller ukontroversielt, og det er slet ikke harmonisk. Så kunne man jo passende svare, at det ikke vedkommer historieforskningen, hvad de går og finder på ude i samfundet - det er os, der er forskerne.

Men det går ikke. For det første vil det før eller senere sive ud, og så er det sket med bevillingerne. For det andet ved vi det godt, historiefaget har i vid udstrækning taget konsekvensen af forandringen af rum og tid. Min bekymring, nu hvor jeg nærmer mig afslutningen af min betalte, men forhåbentlig ikke min aktive historikertilværelse, er, om vi har gjort det med tilstrækkelig konsekvens.

Inden jeg fortsætter mine overvejelser skal jeg først sige lidt om, hvad jeg mener med orden eller uorden i historien. Menneskene kan ikke leve uden orden, uden orden kan vi ikke orientere os. Vi må have orden i naturen, og vi må have orden i historien. Naturvidenskaberne har gennem de sidste par århundreder givet os andre en illusion om orden i naturen; et sæt af begreber som atom og art og et sæt af lovmæssigheder, der, når alt kommer til alt, synes at fungere bedre ikke kun til forklaringer, men endog til prognoser, end de ældre

magisk-religiøse forsøg på at skabe orden, og derfor i høj grad har fortrængt dem. Når jeg skal være ærlig, så forstår jeg ikke meget af naturvidenskaben, men jeg tror på den. Der er orden i naturen, det har videnskaben vist os.

Vi har også et behov for orden i historien. Det er ikke et behov, der er opstået med historievidenskaben, alle samfund har og har haft deres historiefortælling, det sammenhængende kompleks af myter og forestillinger. Det gælder familien og lokalsamfundet, som det gælder stammen, nationen, staten og imperiet. Og eftersom vi nu lever i et globalt samfund, gælder det også menneskeheden, det globale samfund. Det er fortællinger, der har tjent magthaverne, det er fortællinger, der har skabt identitet og samhørighed, det er fortællinger, der måske ikke mindst i det nutidige samfund skal forebygge angst for forandring og måske endda skabe vilje til forandring.

Og jeg tror da også de fleste mennesker den dag i dag har deres historiefortælling og dermed orden i historien. Hvordan den ser ud, ved vi egentlig meget lidt om. Men det er næppe fra historieforskningen, det kommer altsammen, Matador er et godt eksempel. Jeg har en mistanke om, at danskerens historiefortælling stadig hviler på det nationale rum og den lineære tid.

Historievidenskaben har nemlig ikke haft samme succes som naturvidenskaberne med at etablere en orden, der uigenkaldeligt erstatter den magisk-religiøse fortids konstruktioner. Hvis der skulle være så meget orden i historien, som der synes at være i naturen, har vi ikke fundet den endnu. Vi har ikke

fundet et eneste analytisk begreb af samme styrke som inertie eller atom eller *the big bang*. Men det fritager os ikke fra vor fundamentale opgave, at skabe orden i det kaos af informationer om fortiden, der er tilgængelige. Vi har ikke, som vore venner fra medierne en daglig - eller ugentlig - deadline at skrive imod, vi kan lede efter sammenhænge eller bindinger på aktørerne eller strukturelle forandringer over tid, som ikke lod sig erkende i øjeblikket og af samtiden. I nogle sammenhænge er det da også gået helt godt. Der sker faktisk også videnskabelige fremskridt i historieforskningen. Jeg tror endda nogle af dem når ud i samfundet og påvirker historiefortællingen. Men det ved vi som sagt ikke meget om. Måske det ville være et godt kultursociologisk forskningsprojekt.

Hvis vi vil se på, hvordan historievitenskaben har reageret på ændret rum og tid, er der to reaktioner, der lader sig fremhæve. Den ene er anknævnelse til samfundsvidenskaberne. I overensstemmelse med de kategoriseringer af samfundsvidenskaberne, der fandt sted i det 19. århundrede, har de fleste af os splittet os op i politisk historie, økonomisk historie og socialhistorie. Det indebærer et mere præcist analytisk værktøj, men det indebærer også en selvvalgt reduktionisme. Vi har fravalgt et antal variable i vore problemstillinger og undersøgelser. Det får det til at se mere videnskabeligt ud, men det bringer os som oftest fjernere fra fortællingen - den magisk-religiøse orden i historien, som de fleste ude i samfundet har. I værste fald kan resultatet blive en anakronistisk bekræftelse af en helt anden fortælling - samfundsvidenskabernes.

Den anden reaktion, jeg mener at kunne se i moderne historieforskning er valget af det funktionelle kildebegreb, dvs. den erkendelse, at en kildes vidne-værdi ikke er egenskab ved kilden, men en funktion af de spørgsmål, vi stiller til kilden. Det er en indsigt, der klart formuleredes af franske historikere allerede i mellemkrigstiden,² men som først nåede frem til nordiske historikere sent.

Jeg har for en del år siden, omkring 1980, hævdet, at vi endnu ikke har taget den fulde konsekvens af denne indsigt, og jeg vil tillade mig at hævde, at det stadig ikke er tilfældet. Det funktionelle kildebegreb tillægger forskeren en aktiv rolle i forskningsprocessen; når der ikke er orden i historien, må historikeren selv skabe den. Det gør han med sine spørgsmål, med sin problemstilling. Nu skal en problemstilling jo være videnskabelig, hvis der skal komme videnskab ud af det. Men vi har ingen metodelære, der kan fortælle os hvad en videnskabelig problemstilling er - bortset naturligvis fra den omstændighed, at der må være nogle kilder at arbejde med.

Det er på dette punkt, jeg efterlyser større konsekvens og dristighed. Da historikerne ikke ved, hvad en videnskabelig problemstilling er, stiller vi spørgsmål, der i alt for høj grad er internt fagligt genererede, vi benytter os ikke af den nyvundne frihed til at stille de spørgsmål, som samfundet ønsker svar på. Vi bidrager alt for sjældent til samfundets historiefortælling - ja, det kan lige frem blive betragtet som upassende at tage den alvorligt.

Lad mig for en ordens skyld indskyde her, at jeg ikke deler den

postmodernistiske pessimisme og tror, at hvis historie er en fortælling, så er alle fortællinger da også lige gode. Det er de ikke. Man kan skrive historie ved at sætte sig ned og tænke over fortiden, eller man kan undersøge alle de rester af fortiden, der er tilgængelige, med videnskabelige metoder. Det sidste giver bedre historie end det første. Måske ikke helt så morsom, men nærmere ved den fortidige virkelighed, og dermed også en fortælling samfundet er bedre tjent med. Forskerens frihed gælder valget af problemstilling, den gælder ikke kildebehandlingen.

Hvis vi udnytter vor frihed til valg af problemstilling mere med henblik på samfundets behov end på den faglige tradition, tror jeg endda, at vi under faglig kiv og debat vil kunne lave bedre og bedre historie, der vil kunne bidrage til samfundets historiefortælling. Men forudsætningen er naturligvis, at vi opgiver det nationale rum og den lineære tid. Det er naturligvis nærliggende for mig at pege på globalhistorie som en mulighed.

Et slående eksempel på et forsøg på at skabe en ny fortælling, er den verdenshistorie *History of Mankind* UNESCO lod udarbejde efter 2. verdenskrig. Den blev planlagt og skrevet under kævl og debat, for den skulle godkendes af UNESCO og Vatikanet og af alle mulige politiske regimer. Hensigten blandt initiativtagerne, bl. a. Lucien Febvre var smuk, at tage et opgør med det nationale rum, at skrive en verdenshistorie uden grænser og krige, en menneskeheds historie. Resultatet blev forfærdeligt, i forordet til det bind IV, jeg tog på mig at læse om nyere tids historie,

skriver hovedforfatteren: „Vore præmisser var, at lige meget, hvor forskellige denne verdens kulturer har været og endnu er, så viser de alle en klar tendens til at blande sig med hinanden og låne hos hinanden, således at de efterhånden fremtræder som et flodsystem, hvor hver flod har sine egne kilder og sit eget løb over en kortere eller længere strækning, men efterhånden vil de løbe sammen i en stor flod, uden derfor nødvendigvis at miste deres egen identitet“.³

Sådan. Det lyder kønt, men det er ikke blot noget snak (jeg ved ikke hvordan Inn bevarer sin identitet efter den er løbet ud i Donau), det er også en giftig fortælling. Resultatet fremstår som en verdenshistorie ikke blot uden Afrika (de var jo ikke medlem af UNESCO endnu), men også uden konflikter. Alt ubehageligt så som slavehandel eller demografiske katastrofer er udeladt. Jeg kalder det en giftig fortælling at give samfundet, fordi den, hvis nogen skulle komme til at tro på den, kun vil skabe desillusion med hensyn til den historiske virkelighed samfundsborgerne oplever i deres egen hverdag. Det er dårlig historie, fordi problemstillingen er dårlig.

Da jeg anmeldte dette makværk i *Journal of Modern History* i 1971⁴ var jeg pessimistisk på verdenshistoriens vegne, jeg mente vi endnu var langt fra de værktøjer, der ville kunne gøre det muligt at skrive verdenshistorie, dvs. historie, der overskred det nationale rum, og den lineært evolutionære tid. Hertil kom, at makrohistoriske problemstillinger kun ganske langsomt var ved at blive anerkendt som videnskabelige. Jeg er mindre pessimistisk nu. Makrohistoriske

undersøgelser er blevet anerkendt som stuerene, i al fald uden for Danmark, og der er siden da udgivet globalhistoriske synteser, ingen af dem er fagligt definitiv - det ville da også være en ulykke - men de repræsenterer fortællinger om menneskeheds historie, der ikke kun er fagligt forsvarlige, men også tilbyder samfundet en anden orden i historien, et andet rum og en anden tid eller andre tider, end den tid og det rum, som P. Munch delte med Ali Bab, og som jeg frygter stadig er kerne i den moderne danskers historiesyn.

Et andet felt, hvor jeg øjner muligheder for en forskning, der bedre kan bidrage til den historiske fortælling, er mikrohistorien. Hvis, som jeg mistænker, en historisk fortælling, der optimistisk holder fast ved det nationale rum og den lineære tid stadig er den mest udbredte, vil de fleste mennesker uvægerligt i deres hverdag opleve disharmoni, jeg tror det hedder kognitiv dissonans, mellem det, de tror at vide, og den historiske virkelighed, de ser i hverdagen. Diis Madsen er ikke den eneste, der har en oplevelse af angst og kaos, når han ser TV-Avisen. De fortjener at få at vide, at de ikke er alene med den oplevelse. Debatten om nye danskere synes at bekræfte min fornemmelse af at danskere i vid udstrækning lever i, hvad jeg ville kalde en magisk-religiøs forestilling om historisk orden, hvis kerne er det nationale rum og den lineære tid, debatten om EU måske ligeså. Det fremmede, det fjerne og det foranderlige, er blevet en del af vores hverdag, men, hvis jeg har ret, ikke en del af det danske samfunds historiefortælling. Historikerne kan bidrage til at dæmpe angsten for det fremmede, det

fjerne og det foranderlige, eller, hvis man foretrækker det, styrke modet til at tage kampen op med den ny hverdag.

Historikere kan nemlig andet end at producere identiteter og pille dem ned igen. De kan f.eks. dokumentere det nære i det fjerne og det fjerne i det nære. De kan fortælle om Pompeji, der er meget fjernt, på en måde, der gør de fjerne mennesker nære. De kan fortælle om arbejderklassens tilværelse i København for 100 eller for den sags skyld 50 år siden - det er ret nært på - på en måde, der viser hvor fjernt selv det nære kan være. Historikeren kan med sine velunderbyggede undersøgelser af fortiden, også på mikroplanet, sætte nutiden i stand til at forvente og måske endda arbejde for forandring over tid. Historikere kan skrive biografier, ikke bare om store mænd, der lavede love og den slags, men også om mennesker og deres møde med historisk forandring. De kan lave mikroundersøgelser, der afslører, at de politiske kampe vi konfronteres med i børnehavbestyrelsen, skolenævnet eller studienævnet ikke er en ufrugtbar strid, som skyldes onde mennesker eller en selv, men en oplevelse også andre har haft og en nok så væsentlig del af det demokratiske samfund, selv om det ikke står i grundloven. Men det forudsætter naturligvis, at problemstillinger, der forlader det nationale rum til fordel for makro- eller mikroplanet, bliver anerkendt som videnskabelige problemstillinger, som relevante.

Og hermed nærmer jeg mig afslutningen på dette indlæg. Historiefaget har forandret sig, men det har ikke forandret sig nok. Et tabt syn på histori-

ens tider og rum er blevet besvaret med en faglig opsplitting, der alt for ofte bevæger sig inden for faginterne problemstillinger, jf. relevansdebatten i *Historisk Tidsskrift*.⁵ *Den intellektuelle frihed, som det funktionelle kildebegreb giver historikere, er ikke blevet udnyttet med tilstrækkelig lidenskab for historikernes betydning for historiefortællingen uden for deres egen kreds.* Jeg har peget på nogle veje, i

makrohistorien og i mikrohistorien, hvor grænserne er ved at blive overskredet. Der findes sikkert andre. Vi har ikke fundet nogen orden i historien, sådan som nogle marxister og moderniseringsoptimister måske troede for få år siden, men mindre kan gøre det. Men det kræver alvorlig selvransagelse om, hvad der er relevante problemstillinger.

¹ Ali-Bab: *Gastronomisk Haandbog*. 1944, s. 23. n. 2.

² Lucien Febvre: De 1892 à 1933. Examen de conscience d'une histoire et d'un historien. 1933. Trykt i *Combats pour l'histoire*. Paris 1953, s. 8.

³ Louis Gottschalk, Loren C. MacKinney og Earl S. Pritchard: *The Foundations of the Modern World*. History of Mankind: Cultural and Scientific Development. Vol. 4. N.Y. 1969, s. xi.

⁴ Niels Steensgaard: Universal history for our times. *Journal of Modern History* vol. 45, 1973, s. 72-82.

⁵ Niels Thomsen: Historiens Janus-hoved. Om vor skjulte skavank: relevansblindhed. *Historisk Tidsskrift* bd. 94, 1994, s. 82-94, og de følgende års debat, især Sidsel Eriksen: Biografier som lakmus-papir. Overvejelser omkring den socialhistoriske biografi. *Historisk Tidsskrift* bd. 96, 1996, s. 160-83.